

A jövő ökológiai kihívásai és feladatai

FRANCIA PÜSPÖKI KONFERENCIA – ÖKOLÓGIA ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM MUNKACSOPORT

Ez a 2012 áprilisában közzétett dokumentum arra tesz javaslatot, hogy az Egyházban ne álljunk meg a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem fontosságának hangsúlyozásánál, hanem helyezzük az ökológiát pasztorális törekvéseink középpontjába. Három fő része: I. Az ökológiai válság keresztény olvasata; II. Keresztény módon cselekedni a teremtett világért: javaslatok; III. A természettel, az emberrel és Istennel való kapcsolat átalakítása.

ELSŐ RÉSZ

AZ ÖKOLÓGIAI VÁLSÁG KERESZTÉNY OLVASATA

Az ökológiai válság nagy aggodalmat vált ki társadalmainkban. Az Egyház tagjaiként mi is osztozunk korunk emberének aggodalmában, és szeretnénk közösen keresni azokat az új lehetőségeket, amelyek reményre adhatnak okot, hiszen a földgolyó egyensúlyát fenyegető fejlemények mindenekelőtt létünk értelmét vonják kérdőre. Valójában az ökológiai krízist értelmi krízisnek kell tekintenünk. II. János Pál pápa 1990. január 1-jei beszédében rámutatott arra a tényre, hogy ez a válság elsősorban etikai jellegű, és „egy újfajta és sürgető erkölcsi szolidaritást” tesz szükségessé. XVI. Benedek újra felveti e szavak fontosságát 2010. január 1-jén, a Béke Világnapján, megállapítva, hogy „ez a felhívás ma még sokkal sürgetőbb, hiszen a válság további mélyülésének jelei láttán felelőtlenség lenne, ha nem vennénk azt komolyan”.

Az ipari országok fejlődése több évtizede töretlen, és hozzájárul az életkörülmények javulásához, különösen megnövelve az előnyeit élvező népek átlagéletkorát. Azonban ezt a fejlődést olyan fogyasztói magatartás kíséri, mely nem ismer határokat, és óhatatlanul a tudósok által felvázolt következményekhez vezet: a természetes erőforrások kimerüléséhez, a klímaváltozáshoz, az ökológiai rendszerek sérüléséhez, a biodiverzitás elszegényedéséhez. Elképzelhetetlen,

hogyan mi, a fejlett országok lakói, fenntartsuk mai életmódunkat, és ugyanakkor hosszú távon megfelelő megoldást találjunk a feltörekvő és a szegény országok fejlődésének és jogos igényeinek kielégítésére a környezet súlyosbodó rombolása nélkül. Ilyen értelemben állíthatjuk, hogy az ökológiai krízis az együttélés eszméjében radikális módosulást idéz elő; tudomásul kell venni, hogy jelenlegi fejlődési modellünk nem fenntartható, s az ehhez való ragaszkodás súlyosan veszélyezteti az eljövendő generációk életlehetőségeit.

A szükséges változtatások azonban nem korlátozódhatnak szokásaink megváltoztatására. Természetesen meg kell változtatni mindennapi magatartásunkat is, és ez nem lesz könnyű, azonban ennél alapvetőbb átalakulásra van szükség, a „jó életről” vallott felfogásunk megváltoztatására. Mi teszi lehetővé, hogy jobban éljünk egyéni és társadalmi szinten? A válság az élet alapjait érinti, nem pusztán annak anyagi feltételeit. Ugyanis amikor fogyasztunk, termelünk, utazunk, belakjuk a teret, egyben életcélokat is kitűzünk, egyéni és társadalmi szinten. Az ökológiai válság alkalmat ad arra, hogy mindezeket az alapokat újragondoljuk. A kérdések megvitatása során itt kaphat szerepet hitbeli tapasztalatunk. Keresztény hitünk nézőpontjából a vitába kapcsolódva azt ajánljuk, hogy vizsgáljuk meg az emberi életnek azt a három alaptapasztalatát, amelyeket gyökeresen megváltoztatott az ökológiai válság. Az időbeliség, a térhez való viszonyulás és a másik emberrel való kapcsolat tapasztalatát fogjuk szemügyre venni.

Az időhöz való viszony

Jelenkori társadalmainkban az időt gyakran e három jellemző tulajdonság alapján gondoljuk el: azonnaliság, a jövő biztonsága és az előremutató folyamatos fejlődés. Az ökológiai válság e három követelmény mellé egy új tapasztalatot tesz hozzá, mely keresztény hitünk alapjaival jól összecseng.

A rövid távval szemben a hosszú távú előnyben részesítése

A modern időtapasztalat főként a jelen pillanatra irányul, kis szerepet juttatva a minket alakító történelmi távlatnak és a jövő kihívásainak. Paradox módon a jelenlegi pénzügyi és gazdasági válság még inkább erősíti az azonnaliság és a sürgősség középpontba állítását, jóllehet a történelmi perspektíva és a világ jövőjéért érzett felelősség új életirányok keresésére ösztönözhetne, sokkal inkább, mint az életbevágó problémák megoldására előírt kritériumok betartása. Az ökológiai válság radikálisan kiszélesíti felelősségi köreinket: a ma meghozott döntések soha nem látott módon hatnak a holnap mindennapi életkörülményeire.

Arra kapunk tehát meghívást, hogy a jelenre vonatkozó döntéseinkben vegyük figyelembe a jövő érdekeit is, és olyan időfogalomban gondolkodjunk, amely megelőz minket, s egyben túl is mutat rajtunk. A keresztény gondolkodásmód hosszú távú perspektívába helyez minket, az üdvtörténet folyamatába, amely jóval előtünk kezdődött, és jóval utánunk is folytatódik majd. A hit dinamizmusában a ránk bízott örökséget olyan ajándéknak tartjuk, amelyet őrizni és gyümölcsöztetni kell. Ha a világra és emberségünkre e szüntelen teremtő ajándék gyümölcseként tekintünk, akkor megértjük, hogy a Teremtés nem a mi birtokunk, hanem az teszi lehetővé, hogy éljünk. Elődeink munkáját a Teremtő szüntelen munkálkodásában való részvételként fogjuk fel, amely mai létezésünket lehetővé teszi, a jövőre pedig úgy tekintünk, mint amely az élet ígéletét hordozza az eljövendő nemzedékek számára. A múlt és a jövő kiszélesíti jelenünket, beleillesztve azt az üdvtörténet folyamatába, amely messze túllép látókörünkön. Hit és ökológia arra indítanak, hogy a rövid távú megfontolásokat a jövővel való feszültségben szemléljük.

Katasztrófavárás helyett a remény szava szóljon

Az ökológiai kockázatok nagysága és a vele járó fenyegetések nyomán megkísérthet az elkeseredés. A földi életre leselkedő veszélyek olyan méreteket öltöttek, hogy jövőképünket gyakran a megkerülhetetlen katasztrófa érzése uralja. Megbénít a félelem, és a biztonság keresése mániákussá válik. Lehet-e szava az élet igenlésének ilyen halált sugalló perspektívában?

Keresztény reményünk, melynek alapja a Jézus Krisztus feltámadásába vetett hit, olyan élet tanúivá tesz minket, amely túlmutat a halál által megjellegzett tapasztalatokon. Nincs más garancia a jobb élet lehetőségére, mint a remény, hogy a halálból élet támad. Semmi nem nyújt biztonságot a jövőben, hacsak nem fogadjuk a bizonytalanságot radikális újdonság ígéletként. E reménység tesz minket egy szüntelenül eljövendő élet munkásaivá. A feltámadáshoz kapcsolódva reményünk nem anyagi várakozás, éppen ellenkezőleg, a halálon való átjutásból táplálkozik. Arra indít, hogy a behatároltságot pozitív módon közelítsük meg, a napjainkban tapasztalt korlátokban pedig új életmód kifejlesztésének lehetőségét lássunk, s annak lehetőségét, hogy egyéni és közösségi adottságainkkal minél jobban élni tudjunk. A holnap iránti aggodalom a jelenbeli tulajdonunkhoz való bénító és görcsös ragaszkodás veszélyét rejt, míg a remény révén felfedezhetjük, hogy az emberiség és a mindig születőben levő világ szolgálata boldogsággal tölthet el.

Ritmus és szemlélődés tanulása a felgyorsult időben

A modernitás elhitette velünk, hogy az idő nyílegyenesen, szédítő sebességgel halad szüntelenül előre. Ma azonban már tudjuk, hogy az anyagi növekedés

nem határtalan, és hirtelen véget érhet. Ez a megszorítás segít újra ráébrednünk, hogy az élet nem lineáris módon épül fel, hanem különböző időbeliség ritmizálja a teremtés folyamatát: van ideje a vetésnek és az aratásnak, a munkának és a pihenésnek, a változásokat előidéző cselekvésnek és a kontemplációnak.

Az első bibliai teremtéstörténetben a szabbat bemutatása azt világítja meg, hogy a teremtő aktus nem szűkül le a „tevékenység” kategóriájára. Az időt megjelölő ritmus bevezetése felszabadító folyamatként is megélhető: a boldogság nem merül ki a javak birtoklásában, hanem egyben a tőlük való távolságtartást is feltételezi, hogy ez által fel tudjuk mérni azok valódi értékét. Az emberi mivolt nem csak a cselekvésben nyilvánul meg, a pihenés és a szemlélődés révén a világhoz való viszonya igazabbá válik. Míg a haladás nyilvánossá teszi egyre gyorsabb futásra ösztönöz, a ritmus tapasztalata pontos helyünk megtalálását segíti elő.

A térhez való viszony

Az ökológiai krízis felborítja a térhez való viszonyunkat, és elmozdítja annak határait: a földrajzi határokat a helyi és a globális közti összefüggés által, a politikai határokat, amikor világméretű kormányzási formák megszületését sürgeti, a természeti erőforrások határait, hiszen a természettel szemben új magatartásformákat kell kidolgozni. A határok ilyenén történő elmozdulása visszhangra lelhet a keresztény hagyomány alapelveiben.

Uniformizáló fejlődés helyett integrális fejlődés

Megállapíthatjuk, hogy a globalizáció egyetlen óriási piacra szűkíti a világról alkotott elképzelésünket: Ezzel szemben az ökológiai kihívások a helyi és a globális szintek között erős feszültséget keltenek, és a közelség fogalmának újragondolására készítetnek. E két dimenzió radikális szembeállítás helyett a közeli és távoli fogalmának újfajta megközelítésére van szükség.

A keresztény hit egyetemes – az emberiség és a világ egészére vonatkozó – üdvösséget hirdet, és szilárd tanúságot tesz az élet ezen ígérete mellett. Ezért visszautasítja mindazt, ami csupán a közeli szomszédokkal való foglalatossághoz vezet, hiszen a földrajzilag, kulturálisan, társadalmilag messze lévőek is egyaránt testvéreink. A keresztény gondolkodás az egyénit és az egyetemest egyaránt hangsúlyozza, túllépve egyén és közösség merev szembeállításán. Minden egyes személy fejlődése a maga teljességében, éppúgy, mint az emberiség egészének fejlődése, egyazon dinamikában, az „integrális fejlődésben” gyökerezik. Az ökológiai krízis miatt ez az integralitás, mely az ember egészét és minden embert

érint, egyúttal kiterjed a jövő nemzedékeire és a teremtés egészére is. A fejlődés ilyenfajta teljessége új dimenziót nyer a még meg nem születettek személyében, akik csak a jövőben fogják lakni a földet. Az „integrális emberi fejlődés” fogalma a „fenntartható fejlődés” gondolatának másképpen való kifejtéseként vonatkozik éppúgy az egyes ember, mint az emberek összességének életére, kortársainkra és azokra, akik majd utánunk élnek az élet bölcsőjében, a teremtett világban.

Különböző nemzeti érdekek és a világkormányzás új formája

A globalizáció növelte a nemzetek közötti függés mértékét, ennek ellenére igen különböző mértékben képesek csak beleszólni a világot érintő döntések meghozatalába. Az ökológia a világszintű kormányzás új fajtáinak kidolgozására szólít fel, amelyek lehetővé teszik, hogy minden ország gazdasági súlyától függetlenül befolyásolhassa e döntéseket.

A keresztény hagyomány nem rendelkezik kormányzási modelljavaslattal, de magában hordoz olyan támpontokat, amelyek révén a különbözőségben megnyilvánuló egységet végig lehet gondolni. A Bábel és pütkösd közti különbség jól illusztrálja az egyetemesség és a különbözőség kezelésének két modelljét: az első az uniformizálódásra, a második a komplementaritásra példa. Pütkösd képe tükröződik vissza egy olyanfajta kormányzásban, ahol gazdag és szegény ország egyaránt szóhoz jut, ahol a nyelvek különbözősége összehangolódik egy közös üzenet körül, vagyis egy közös terv körül.

A természet eszközként kezelése vagy istenítése és a hozzá való helyes viszony

Azt mondhatjuk, hogy különösképpen a modernitás korában az emberiség úgy akarta rákényszeríteni hatalmát a természetre, hogy azt hitte, elhanyagolhatja környezetét, miközben saját javát keresi. Ezért manapság egyes szellemi irányzatok nem látnak mást az emberben, mint ragadozót, rombolót, végzetes fenyegetést a világ számára, a természet egyfajta szakralizálásához vezetve. Hogyan lehetne megtalálni az ember és a természet közötti helyes viszonyt a két szélsőség: a természetet eszközként kezelő túlhajtott termelékenység és a nem kevésbé túlzó védekezés, a természet szakralizációja között?

A keresztény hagyomány kijelöli az ember sajátos és kitüntetett helyét a Teremtésben. Az a tény, hogy az ember élvez elsőbbséget, nem jelenti egyben a természet megvetését, inkább az ember és a természet közötti helyes egyensúly megtalálását, olyan kölcsönös viszonyt, melyben mindkét fél (a természet és az ember) ad és kap a másiktól. Erre inspirálnak a Teremtés könyvének sorai, ahol az ember a paradicsomkert őrzőjeként van jelen, és azért, hogy gyümölcsözővé tegye azt. Így

tehát nem kizsákmányolásról, sem pedig egyszerű megóvásról van szó, hanem partnerkapcsolatról az ember és a természet között.

Manapság nem tudjuk jövőnket elképzelni a természettől függetlenül, még kevésbé a természet ellenében. A természet nem egyszerű tájat jelent, sem puszta erőforrást. Kölcsönös egzisztenciális függés köti össze az embert és a természetet. Közösén kell megtanulnunk tisztelni a természetet, ugyanakkor el kell sajátítanunk az iránta érzett felelősséget is, hogy jobba téve és ne rombolva tudjuk uralmunk alá hajtani. Az ember ily módon, az egész teremtett világ nevében ismerheti fel és ünnepelheti a Teremtés tervét, amelyben maga is a teremtő társa lesz.

A másik emberhez való viszony

Amennyiben az ökológiai válság az időhöz és térhez való viszonyunkat érinti, a másik emberrel való kapcsolatunkat is újra kell gondolnunk. Az emberi kapcsolatok széles skálája tartozik ide ellenségeskedés és szövetség, erő és törékenység, elköteleződés és lemondás között.

Versengéstől a szövetségkötésig

A kihívás, hogy megnyissuk világunkat az élet jövője felé, a másikban csupán riválist látó gondolkodásmóddal való szakításra ösztönöz. A másik lehet természetesen valaki hozzánk hasonló, testvérünk (lásd Káint és Ábelt), de lehet egy emberi közösség, és a világ is, amelynek része vagyunk.

Hisszük, hogy Jézus Krisztusban való üdvösségünk kiengesztelődést jelent; ezért a másikhoz fűződő kapcsolatunkat nem szabad az erőviszonyok kizárólagossága alapján megítélni, hanem a bibliai szövetség gondolatának fényében kell felfognunk azt. A szövetségi kapcsolat azt feltételezi, hogy meghatározott módon állunk hozzá a másik különbözőségéhez, a kialakítandó közösséghez és a jövő bizonytalanságához. A különbözőséget nem ellentétek forrásának, hanem a kölcsönös gazdagodás lehetőségének tekintjük. A felépítendő közösség pedig nem annyira a közös jólét lehetőségét jelenti, mint inkább „a jól való együttélés” formáinak kiépítését szolgálja. A jövő bizonytalan volta arra indít, hogy a kockázatokkal közösén nézzünk szembe, semmint hogy a másikat tekintsük kockázati tényezőnek, elzárkózva előle. Isten a teremtményt teremtő társává [co-créateur] teszi, és ennek az Isten és ember közti szövetségnek mintájára kell kapcsolatainkat kiépíteni embertársainkkal. Ha a másik emberben nem riválist, hanem a teremtő társát látjuk, akkor a kényszerű egymásrautaltság szabadon választott kölcsönös függéssé alakul. A másik többé már nem csupán fenyegetést jelent

személyes terveinkre nézve, hanem a mindannyiunk számára bőségesebb életet hozó közös erőfeszítés megvalósításának ígéretét hordozza magában.

Az eljövendő világra irányuló effajta közös erőfeszítés feltételezi, hogy megtanuljuk az egymás közötti szolidaritás és barátság kiépítésének különböző módzatait. A szolidaritáson alapuló tartós fejlődés érdekében olyan kölcsönösséget és olyan függőséget kell kialakítani, amelyet nem a pusztá egyenlőség, hanem a „jó együttélés” elve vezérel. Egyazon Atya gyermekeiként tudjuk, arra vagyunk hivatva, hogy egymás testvéreiként éljünk ugyanazon világban, annak tudatában, hogy csak egy Föld létezik mindannyiunk számára ma és holnap.

Erőszaktól a törékenységig

Olyan világban élünk, ahol az érték meghatározásának alapja a hatalom, az erő és a birtokolt gazdagság. Ahol a sebezhetőség kirekesztést és megvetés eredményez. Az ökológiai válság azonban rávilágít arra a tényre, hogy a természet törékenysége újfajta együttélési formák keresésének forrása lehet társadalmainkban.

A keresztény hitünk alapját képező húsvéti misztérium arra hív, hogy a halálban az élet ígéretét lássuk. Ez a hitbeli tapasztalat mélyen emberi tapasztalathoz társul, a törékenység érzéséhez, mely utat nyit a radikálisan új felé. Az ökológiai válság radikális módon mutatja meg emberi törékenységünket. A technikai haladás azzal az illúzióval táplált minket, hogy az ember mindenható, és végtelen növekedésre képes. A gyengeség és a szegénység kiküszöbölésre váró hiányosságok voltak.

Az ökológiai válság azonban napjainkban lehetőséget nyújt arra, hogy a törékenységben egy újfajta ígéretet lássunk: a környezeti behatároltságnak köszönhetően felfedezzük az életnek a kapcsolatokban rejlő dimenzióját. Megértjük, hogy az életminőség nem pusztán a javakhoz való hozzáférése alapszik, hanem a társadalmi kapcsolatok hálózatán is egyben. A jelenlegi fejlődésmodell törékenysége újfajta fejlődésszemléletre ösztönöz. Máskülönben az ökológiai válság fő áldozatai újra csak a legtörékenyebb helyzetű népek lesznek, valamint az eljövendő nemzedékek, akiknek ma nincs lehetőségük megvédeni az élethez való jogukat. Ezek az újfajta törékenységi helyzetek a szolidaritás új formáinak létrehozását követelik meg. A fejlődési modell és a ma és a jövő emberének törékenysége társadalmi és szolidáris kapcsolatok megújulásának forrásai lehetnek. Az új élet mindig a halálon való átmenetet jelenti, ez a húsvéti üzenet ölt alakot korunk történelmében.

Elköteleződés és lemondás között

A világ kizökkent állapotában az emberek keresik a megoldásokat. Az ilyen irányú elköteleződés néha olyan erős, hogy elhitteti az emberrel mindenhatóságát. A dolgok ellenőrzése, uralma iránti vágy arra készíthet minket, hogy terveink

birtokosának tudjuk magunkat. Azonban az ökológiai válság miatt radikális módon megtapasztaljuk a tehetetlenség érzését, és egyúttal megtanuljuk a lemondás magatartását is.

A hit segíthet e két fajta ellentétes mozgás, az elköteleződés és a lemondás megvalósításában. Míg felelősségvállalásunk a világban bátor elköteleződést követel, egyben megköveteli az uralmi pozícióról való lemondást is. Míg az elköteleződés által megvalósítjuk teremtő-társi feladatunkat, a lemondás magatartása szüntelenül emlékeztet arra a tényre, hogy a teremtett világ ajándék, és hogy tetteink eredményének nem mi vagyunk a birtokosai. Az élet jövőjének ígérete, arra vezetve, hogy elinduljunk az ismeretlen, még csak remélt felé, valóra váltja napjainkban a hitbeli atyáinknak tett ígéretet, akik mindent elhagytak, hogy elinduljanak az „ígéret földje” felé. Ha a mindenki számára lakható föld érdekében tett erőfeszítések megvalósíthatatlannak látszanak is, a szemlélődés és a liturgia siethet segítségünkre, emlékeztetve arra a tényre, hogy ennek az elköteleződésnek a gyökerei a minket megelőző és az utánunk is folytatódó üdvtörténetben vannak.

Az ökológiai válság felborítja idő- és térélményünket, a másik emberhez való viszonyunkat. Ez a mindent felforgató tapasztalat alkalmat ad arra, hogy újrafogalmazzuk hit és élet kapcsolatát, s ez által mindkét fogalom gazdagodhat. Ragadjuk meg ezt az alkalmat!

MÁSODIK RÉSZ

KERESZTÉNY MÓDON CSELEKEDNI A TEREMTETT VILÁGÉRT: JAVASLATOK

Szembesülve ezekkel a kihívásokkal és az életmódváltás sürgető szükségességével, a társadalom különböző szereplőin túl az Egyháznak is meg kell mutatnia az autentikusan „fenntartható fejlődés” melletti elkötelezettségét. A keresztény közösségek számára olyan cselekvési irányokat kell kijelölnie, amelyeket követve kinyilváníthatják a környezetvédelem kérdésének komolyan vételét és tettei készségüket. Keresztény reményünk alapján az ember és a világ jövőjébe vetett hit hordozói vagyunk. Ezt a hitet kell megosztanunk minden jóakarató emberrel. Mostantól velük közösen azon kell munkálkodnunk, hogy ezt a jövőt valóra váltsuk az emberek és a teremtés egésze közötti megújult szövetség által.

1. Teremtésteológia és katekézis kidolgozása

Az ember és a teremtett világ szoros összetartozása miatt a teremtés teológiája és katekézise mostantól a keresztény hit megnyilvánulásaiban alapvető szerepet kell, hogy játsszon. Egy ilyenfajta katekézisnek a bibliai antropológia alapján meg kell

határozni az ember specifikus felelősségét a teremtés többi részével szemben, és meg kell mutatnia, hogy az ember e fontos szerepe miképpen van összhangban Isten tervével.

Szükségszerűen magában kell foglalnia, az „integrális fejlődés” gondolatához kapcsolódva „a humán ökológia” fogalmát, rá kell mutatnia arra a következetlenségre, sőt belső ellentmondásra, amely akkor keletkezik, amikor megkövetelik „az új generációtól a természeti környezet oltalmazását”, ugyanakkor „a társadalomban az élethez és a természetes halálhoz való jogot nem tartják tiszteletben, ha az ember fogantatása, magzati élete és születése mesterséges körülmények között történik, ha emberi embriókat áldoznak fel kísérleti célokra”.¹ Ez a katekézis elengedhetetlen ahhoz, hogy a keresztények elköteleződésük gyökereinél átérezzék a teremtés tiszteletének fontosságát, és ez alapján új életformákat alakítsanak ki. Akkor valósulhat meg mindez, ha olyan teológiai kutatások kezdődnek el, amelyek képesek kimutatni „a természet könyvének” egyedülálló és oszthatatlan jellegét, „mind a természet vonatkozásában, mind az élet, a nemiség, a család, a társadalmi kapcsolatok, röviden: a teljesértékű emberi fejlődés tekintetében”.²

2. Képzési formák kialakítása

Az Egyház nem bízhatja a Teremtés, az ökológia és „a fenntartható fejlődés” kérdéseivel való foglalatosságot csupán egyes emberek jóakarására. Ezért képzési formákat dolgoz ki és javasol ezekben a kérdésekben az egyházmegyei képzési központok, a szemináriumok, a katolikus iskolák és egyetemek számára. Számos mozgalom, mint a cserkészlet vagy a fiatal keresztények agrármozgalma (Mouvement Rural de la Jeunesse Chrétienne) már elkezdte pedagógiai munkáját, amely a Teremtés művének felfedezését célozza a természetén keresztül. Ezeket a kezdeményezéseket támogatni kell.

3. A teremtő Isten ünneplése

A keresztény liturgia Isten művének megünneplése. Rá kell újra ébrednünk, hogy a dicséret, imádás és imádság ezen formáiban a liturgia arra hívja az embert, hogy a világhoz és a természethez való kapcsolatát a teremtő Isten ajándékának gyümölcseként és az emberek közötti testvériség teremtő szereteteként élje meg. Meg kell tehát kezdeni azt a munkát, mely során a liturgia ökológiai dimenzióját tárjuk fel. Más keresztény felekezetekkel egységben, a Franciaország

¹ XVI. BENEDEK: *Caritas in veritate*, 51.

² Uo.

és Európa több egyházközségében már bevezetett gyakorlat mintájára, bátorítjuk a Teremtés ünnepeinek létrehozását. Miért ne lehetne ez az ünnep a 2007-ben, Nagyszébenben megrendezett ökumenikus nagygyűlés javaslata szerint szeptember elseje és Assisi Szent Ferenc október negyedikei ünnepe között? Javasoljuk, hogy helyezzünk új hangsúlyt az „áldások” évszázados hagyományára és a böjt gyakorlatára, hogy ez által erősödjék a természethez való viszonyunk, és felfedezzük a boldogító mértékletesség gyümölcsöző voltát. Ezeket az ünnepeket a teremtett világ és az érte való emberi munkálkodás művészi ábrázolásaival gazdagíthatjuk. A liturgia ily módon a környezetvédelemmel kapcsolatos nevelő funkciót tölthet be a résztvevők számára.

4. A környezetvédelmi kérdésekben való tájékozódás

Az Egyháznak kötelessége megbízható, elmélyült és sokoldalú információra szert tenni a környezetvédelem témakörében, hogy állást foglalhasson, és hatékonyan fel tudjon lépni. Többféle szakértői csoport véleményére támaszkodhat, ilyenek például az Igazságosság és Béke Bizottsága (Commission Justice et Paix) vagy a környezetvédő és életmódsegítő csoport (Antenne Environnement et Modes de Vie), amelyek a Francia Püspöki Konferencia Család és Társadalom Tanácsával (Conseil Famille et Société) dolgoznak együtt. A környezetvédő és életmódsegítő csoport szakembereit objektív információk szerzése céljából felkérték, hogy olyan anyagokat állítsanak össze, amelyek egy adott környezeti kérdésre vonatkozó technikai és tudományos adatokon túl tájékoztatást adnak a kérdéssel kapcsolatos viták részleteiről is. Ilyen már megszerkesztett és közzétett tájékoztató anyag többek között a *Le gaz de schiste* [A kőzetgázok], a *Séismes, éruptions volcaniques et tsunamis* [Földrengések, vulkánkitörések és cunamik] és a *Les marées vertes* [A zöld tengerárak] című írások. Ezek az anyagok a püspökök, egyházi mozgalmak és szolgálati szervek informálását szolgálják, és ezen túl mindenkiét, aki a Család és Társadalom Tanács honlapját látogatja (www.penseesociale.catholique.fr). Támogatjuk továbbá az eddigi egyházmegyei mozgalmak mintájára olyan keresztény csoportok megalakulását, amelyekben a Teremtéssel kapcsolatos kérdések megvitatására és tapasztalatcserére kerül sor, és az ezzel kapcsolatos kiadványok szerkesztésére és terjesztésére egyházmegyei vagy helyi szinten, továbbá mindazokat a kezdeményezéseket és kampányokat, amelyek széles körben tudnak e témában mozgósítani.

5. Kapcsolatok kiépítése a környezetvédelemben résztvevőkkel

Az Egyháznak tudatosítania kell, hogy nem az egyedüli és egyetlen cselekvő alany a környezetvédelem terén. Éppen ezért fontos, hogy tisztában legyen azzal,

kik azok, akiknek befolyása van a jövőre, és saját állásfoglalását megfelelő kontextusban képviselje. Az Egyház környezetvédelemmel kapcsolatos állásfoglalása nem lehet tudományos jellegű. Ez nem tartozik az Egyház illetékességi körébe. Amennyiben azonban figyelmeztetni akar, és minél nagyobb számú ember körében reményt akar ébresztetni, elengedhetetlen, hogy a társadalmi felelősökkel párbeszédet alakítson ki: a tudósokkal, politikusokkal, filozófusokkal, közgazdászokkal, technikusokkal. Az Ökológia és Környezetvédelem (Écologie et Environnement) munkacsoportnak már lehetősége volt ilyen megbeszélés-sorozatok kivitelezésére. Azt tapasztalták, hogy a téma felelősei igényt tartottak ilyen vallási csoportokkal való találkozásra, abban a meggyőződésben, hogy a csoportok véleménye hozzájárul az emberiség fenntartható fejlődését célzó megoldások megtalálásához. Közülük néhány szakember, akik egyébként keresztények, kész arra, hogy a hit fényében elmélyítse a környezet védelmére vonatkozó reflexiót az Egyház szolgálatára, és kísérelje az egyházakat az ökológiai egyensúly javítását és a mindenki számára érvényes irányvonalak kijelölését célzó gyakorlati döntéseik meghozatalában. A munkacsoport írásbeli anyagának összeállítása során kiépített kapcsolatok csupán egyes területekre korlátozódnak. A Család és Társadalom Tanács Környezetvédelem és Életmód csoportja (Antenne Environnement et Modes de vie du Conseil Famille et Société), e kérdéskör felelőseként, kiszélesíti majd a kapcsolatokat a környezetvédelem szereplőivel.

6. Az egymásra figyelés és a párbeszéd lehetőségeinek kialakítása

Nagy feladat, hogy a vidék mai nehéz helyzetében is segítően legyünk jelen. Az Egyház helyi jelenlétéből adódóan képes bizonyos esetekben dialógust kezdeményezni, vagy éppen meghallgatni a földműveseket, nemcsak hivatásuk technikai oldalával kapcsolatban, hanem munkájuk lényegét és értelmét illetően is. Mindehhez már most is hasznosan hozzájárulnak az Egyház működő vidéki szervezetei: a keresztények az agrárvilágban elnevezésű mozgalom (CMR, Chrétiens dans le Monde Rural) és a fiatal keresztények agrármozgalma (MRJC, Mouvement Rural Jeunesse Chrétienne). Ilyen katolikus ihletésű kezdeményezés a Franciaország tizenkét régiójában megtartott „mezőgazdász napok”. Az Egyház hidat és az összetartozás érzését építheti ki termelők és fogyasztók között, elősegítve ezzel a környezet iránti közös felelősségvállalás szükségességének tudatosítását. Ilyen szellemiségben működnek a mezőgazdasági kistermelés fenntartása érdekében létrehozott szövetségek (Associations pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne). A különböző résztvevők közötti találkozás, odafigyelés és párbeszéd ezen terei, minden véleménykülönbség ellenére, hasznosnak és termékenynek bizonyulnak, amennyiben egymás szavának tiszteletteljes, testvéri meghallgatását tűzik ki célul.

S nem csupán az elzártág és a vétkesség érzésével küzdő falvak világának van szüksége minderre. Napjainkban a városok nyújtotta életteret is újfajta módon kell belakni, ahol a népesség többsége él. Szükség van tehát olyan eszmecsere-lehetőségekre, ahol a harmonikus „együttéléstől” közösen lehet gondolkodni. Ilyen tapasztalatot kínálnak fel jelenleg a roubaix-i és tourcoing-i espereskerületekben működő keresztény csoportok, amelyek a két város közti új városnegyed építésének tervét dolgozzák ki. A párbeszédnek e tereire olyan más, a környezetet érintő vitatott kérdésekben is nagy szükség van, ahol a vélemények erősen megoszlanak. Különösképpen is az atomenergia problémája körüli vitában lenne égető szükség ilyen eszmecserek lehetőségére. Franciaország egyik régiójában az Egyház kezdeményezte egy ilyen csoport létrehozását, amely a nukleáris atomhulladék tárolásának problémájával foglalkozik. Mindezeknek a kezdeményezéseknek az a célja, hogy segítse a keresztényeket a társadalmi együttélés során mindannyiunk számára felmerülő új kockázatok és feladatok jobb tudatosításában.

7. Példamutatás a döntésekben

Az Egyház nem kompetens abban, hogy globális megoldásokat kínáljon a környezetvédelem különböző problémáira, mint például a klímaváltozás, a természeti erőforrások kimerülése, a biodiverzitás elszegényedése, az energiahordozók megválasztása. Azonban magatartása és fogyasztási szokásai által példát kell mutatnia. Nem vonakodhat közzétenni mindazt, amit már örömmel megvalósított e téren, bízva a meggyőzés és a jó példa erejében. Olyan mintaértékű úttörő vállalkozások nyomán, mint a Châlons-en-Champagne-beli egyházmegyei központ épülete, amely 2006-ban építészeti díjat nyert, a párizsi Collège des Bernardins épülete, vagy a rennes-i egyházmegye egyik képzési központja, az egyházmegyei és plébániai épületek felújítása és építése során is feltétlenül olyan technológiai megoldásokat kell keresni, amelyek energiatakarékosak. Számos egyházi épület életkora és elavult állapota nem mindig könnyíti meg modern és hatékony technológiák alkalmazását. A környezetvédelmi szempontoknak azonban határozottan érvényesülniük kell az ezen ingatlanok jövőjét illető döntésekben, még anyagi és műemlékvédelmi áldozatok árán is, az épület szigetelésekor, a fűtési technika megválasztásakor stb. Az egyházi rendezvények szervezői ügyeljenek a megfelelő fogyasztási módok megválasztására, a szállításnál (telekocsi), az étkezéseknél, a szemét mennyisége és minősége tekintetében, a felhasznált anyagok jellegében, például a közös „előrecsomagolt piknikek” esetében, a közösségi termek világításánál és fűtésénél, a szelektív hulladék gyűjtésében stb.

Érdemes szem előtt tartani a már megvalósult erőfeszítések tapasztalatait. Ennek jegyében készültek a „Diakónia 2013” elnevezésű találkozóra a lourdes-i

polgármesteri hivatallal közösen olyan eligazító segédanyagok, amelyek a környezet megóvását elősegítő szervezéshez adnak irányelveket. A keresztény ösz-szejövedelek helyszínein különösen is törekedni kell arra, hogy az épített vagy a természeti örökség használata során a környezetvédelem szempontjait máx-imálisan figyelembe vegyék. Tapasztalatcseréket kell szervezni, össze kell állítani azok listáját, akik mások számára referenciaként szolgálhatnak, lépéseket kell tenni a környezettudatossággal kapcsolatos érzékenység kialakítására, mint ahogy azt már más európai egyházak is teszik. A monasztikus élet tapasztalata a gazdasági, szociális, spirituális és környezeti egyensúly megteremtésében, más szóval a „boldog mértékletesség” alternatív életmódjának ideálja álljon előttünk példaként. Egyes vallási közösségek a teremtett világ tiszteletében látják küldetésük lényegét, őket bátorítani kell e küldetésükben, és abban, hogy mindezt az egész Egyház javára tegyék.

8. Bátorítsuk a keresztényeket, hogy vegyenek részt a „fenntartható fejlődés” kiépítésében

Isten országának dinamikáját élheti meg a világ akkor, ha fejlődésében egyszerre lesz jelen a gazdasági, a szociális és környezetvédelmi szempont, valamint a legszegényebb és legkiszolgáltatottabb népek előrehaladásával és az eljövendő nemzedékekkel való törődés. A világ ilyenfajta építése feltételezi az individualizmustól és a fogyasztói szemlélettől megfertőzött mentalitásunk megváltoztatását. Az ezzel járó életmódváltást nekünk, keresztényeknek jó hírként kellene fogadnunk. Ez az elköteleződés részben egyéni, de mindenekelőtt közösségi döntéseket követel meg, érintve az összes kormányzati, helyi, regionális, nemzeti, európai és világszintű fórumot.

Mindenfelé megindult már többé-kevésbé gyors ütemben a fejlődési stratégiák kidolgozása és megvalósítása; ezek az Agenda 21 vagy a Klíma Terv nevet viselik. A „Grenelle de l’Environnement”³ olyan kollektív munkamodellt állít elénk, amely egy asztalhoz ültetett különböző, sőt ellentétes érdekelttségű résztvevőket: ipari vezetőket, helyi közösségeket, környezetvédő szervezeteket, szakszervezeteket, szakértőket. Sok keresztény munkálkodik egy új világ ilyen közös megvalósításán politikai vagy civil szervezetekben elköteleződve, vállalatoknál és regionális intézményeknél, vagy éppen nemzetközi szervezetekben. Az Egyháznak bátran kell hirdetnie a világ ilyen jellegű átalakításának alapvető fontosságát, mivel, mint azt Albert Jacquard mondta: „Nem a földet kell megmenteni, hanem az emberiséget.”

³ 2007-ben kidolgozott, a francia kormány által kezdeményezett környezetvédelmi akcióterv. (A ford.)

Bátorítania kell tehát a keresztényeket, hogy vegyenek részt ebben a hatalmas közös munkában, amely egy fenntarthatóbb, azaz „élhetőbb” világ felépítésére irányul. Az erre való felhíváshoz minden jelenleg használt kommunikációs eszközt igénybe kell vennünk, az internetet és a társadalmi csoportok hálózatát.

9. Az Egyház szava ökológiai és környezetvédelmi kérdésekben a keresztény gondolkodás számára

A jelen dokumentum püspökök egy csoportjának erőfeszítéseiként született meg, amely francia püspökök felkérésére alakult a 2010 márciusában, Lourdesban tartott plenáris ülésen. Olyan keresztény szakértők és csoportok segítették munkájukat, akik az érintett kérdésekben járatosak. A dokumentum világossá kívánja tenni, hogy az Egyház mennyire fontosnak tartja a „fenntartható” világ felépítésének munkáját. Az Egyháznak tudatában kell lennie annak a ténynek, hogy jelentéssel teli szavakat várnak el tőle, és azt is, hogy tettei összhangban legyenek szavaival. Ugyanis nem egyszerűen a környezet megóvásáról van szó csupán, hanem az ember és az emberi élet értelméről, az igazságosságról és a boldogság fogalmáról. Tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy az itt felkínált reflexiót ki kell egészítenünk és el kell mélyítenünk a keresztény mozgalmak és közösségek segítségével, az emberekkel egyénileg és közösségben folytatott párbeszédben, odafigyelve arra, hogy viselkedésünk és döntéseink következetesek legyenek, amikor a mai környezeti kihívásokkal nézünk szembe.

HARMADIK RÉSZ

A TERMÉSZETTEL, AZ EMBERREL ÉS ISTENNEL VALÓ KAPCSOLAT ÁTALAKÍTÁSA

Nincs olyan ökológia, amely ne lenne globális: föld, ember és Isten, teremtmény és Teremtő kapcsolata szoros. Amikor Földünket tiszteljük, az embert tiszteljük. Amikor az emberiséget szeretjük, akkor a Földet is szeretjük. Minden lény a Föld szülötte, az anyaföldé, a tápláló földé. Közös sors, közös egymásrautaltság egyesít mindent. Ez a szolidaritás rejlik az ökológiai kérdés mélyén. 1987-ben II. János Pál pápa már így figyelmeztetett: „Egy emberi családot alkotunk mindnyájan. Egymás testvérei vagyunk... Fel kell ismernünk, hogy az emberiség nagy családjának testvéri összetartozása lényegi feltétele közös életünknek a Földön.”⁴

⁴ II. JÁNOS PÁL: *Beszéd a béke világnapján*, 1987.

XVI. Benedek pápa pedig arra figyelmeztet, hogy nem lehet a természet ökológiájáról beszélni az ember ökológiája nélkül: „Az Egyház felelősséget visel a teremtésért, és ezt a felelősséget nyilvánosan is érvényre kell juttatnia. Ha pedig ezt teszi, nem csak a földet, a vizet, a levegőt kell védelmeznie, amelyek mind hozzátartoznak a teremtés adományához. Az embert kell védelmeznie mindenekelőtt, saját önpusztítása ellenében. Szükség van valamire, ami egyfajta – jól értelmezett – humánökológiának nevezhető. A természet károsítása szorosan összefügg azzal a kultúrával, amely az emberi együttélést is alakítja. Ha a társadalomban elfogadottá lesz a »humánökológiai« szemlélet, abból nyeresége származik a környezeti ökológiának is... A természet könyve egy és oszthatatlan, mind a természet vonatkozásában, mind az élet, a nemiség, a család, a társadalmi kapcsolatok, röviden: az integrális emberi fejlődés tekintetében. A környezettel szembeni kötelezettségeink összefüggnek azokkal a kötelességeinkkel, amelyeket magával az emberi személlyel szemben, és annak a másik emberrel való kapcsolataiból fakadóan viselünk. Egyes kötelességeket elvárni, másokat pedig elfojtani nem lehet. A mai mentalitásnak és gyakorlatnak súlyos ellentmondása ez, amely megalázza az embert, megterheli a környezetet, károsítja a társadalmat.”⁵

Mindnyájan birtokba kaptuk ezt „a nagy könyvet”. Minden nemzedék olvasója e könyvnek, filozófusok, tudósok, jó szándékú nők és férfiak sokoldalú olvasata találkozik itt össze. Minden nemzedék ugyanakkor szerkesztője is választásai, elköteleződése révén. E könyv egyedülálló voltából adódóan olyan átfogó szemléletmódot sugall, amely a magatartásmódok megváltoztatására és újfajta kapcsolatok kialakítására ösztönöz.

1. Az emberek közötti kapcsolatok új fajtái

Egy emberi családhoz tartozunk, ezért törődnünk kell egymással, igyekeznünk kell, hogy a javakat megosszuk, és mindenki szükségletét tiszteletben tartva használjuk fel azokat. Mindenfajta szolidaritás szegények és gazdagok, északi és déli országok, jelen és jövőbeli generációk között, megköveteli, hogy igazságos gazdasági és politikai rendszerekben éljünk, és így közvetlenül összefügg egy globális ökológia kialakításával.

„Törődnünk kell környezetünkkel”, figyelmeztet XVI. Benedek pápa. Hiszen „azért lett az emberre bízva, hogy felelősséggel átítatott szabadsággal őrizze és védelmezze azt, állandóan szem előtt tartva mindenki javát mint irányadó kritériumot. [...] Nem szabad megfélemlenünk a szegényekről, akik legtöbbször

⁵ XVI. BENEDEK: *Caritas in veritate*, 51.

nem részesülhetnek a teremtett világ egyetemes javaiból. [...] Amennyiben a környezetvédelem kiadásokkal jár, akkor ezeket igazságos módon kell szétosztani, figyelembe véve a különböző országok fejlettségi szintjét, és tekintettel az eljövendő nemzedékek iránti szolidaritásra. [...] Az ember és környezete közötti szövetségnek Isten teremtő szeretetét kell visszatükröznie, akitől származunk, és aki felé tartunk.”⁶

2. Az Istennel való kapcsolat új fajtái

Az ember nem azért bánik-e ilyen keményen felebarátjával, mert elszakadt Istentől? Nem azért-e olyan sivár az ember szíve, mert nem kötődik már Isten szerető szívéhez? Nem tudván többé, hogy Isten az Atya, sokan nem ismerik el egymást testvérnek, ugyanazon család tagjának, közös Teremtő teremtményeinek, a közös Atya szeretett gyermekeinek. Isten nem ismeréséből következik, hogy Vele szemben hálátlan lesz az ember, és gyakran keményen bánik embertársaival is. A keresztények hálaadó imádságának ki kell fejeznie az ember helyes magatartását Isten, a természet és az embertársak felé, amint ezt a Szentírás zoltáraiban is olvashatjuk. A Katolikus Egyház liturgiája sok áldó imádságot őriz számunkra, például a vetés, a termés vagy a természet értékes elemeinek, a földnek, a levegőnek, a víznek és a tűznek, vagy az állatoknak megáldását. A bibliai teremtéstörténetek figyelmes újraolvasása arra emlékeztet minket, hogy a Teremtő nem azért helyezte az embert az Édenkertbe, hogy elhanyagolja vagy kiszákmányolja azt, hanem hogy művelje, tisztelettel és az eljövendő nemzedékek iránti odaadással és gondoskodással használja. Isten ellen vétkezünk, ha elhanyagoljuk és megvetjük mindazt, amit teremtett. Továbbá egymás iránt is vétkezünk, az emberekkel, az állatokkal, növényekkel és a föld kincseivel, vagyis az egyetlen Teremtő összes alkotásával szemben.

Az eucharisztia megünneplése, amelyben a hálaadás és a felajánlott adományok központi szerepet játszanak, elősegíti egy olyan globális ökológiai szemléletmód kialakítását, amelyben Isten áll a középpontban, a természet tisztelete megvalósul, és ahol az ember megtapasztalja a felé irányuló szeretetet. Az 1989-es bázeli európai ökumenikus nagygyűlés és az azt követő gyűlések (Graz, Nagyszében) óta a különböző felekezetű keresztények közös meggyőződésre jutottak. Fontos tehát, hogy a keresztényeknek közös ökumenikus ünnepléseket szervezzünk, és közös akcióterveket dolgozzunk ki.

⁶ XIV. BENEDEK: *Üzenet a béke világnapjára*, 2008.

3. Új kapcsolatok a teremtett világ egészével

Az emberiségnek sürgető szüksége van olyan felelős és szolidáris személyekre – közgazdászokra és mérnökökre, jogászokra és politikusokra, nevelőkre és földművesekre, művészekre, költőkre és misztikusokra –, akik elfogadják, hogy a Föld gyermekei. A földnek igazi kertészekre van szüksége. Isten teremtett világában szükség van minden teremtményre, és arra, hogy közöttük testvéri harmónia valósuljon meg. A világ megváltoztatásához a szívünket kell megváltoztatnunk! Meg kell térnünk, alapvető morális fordulatra van szükség, gondolkodásmódunk, kommunikációs eszközeink, közlekedési formáink, munkánk és fogyasztási szokásaink radikális megváltoztatására. Újra össze kell hangolni az életörömet és a mértékletességet, a dolgok felhasználását és tiszteletét, a boldogságot és az egyszerűséget! Most, hogy a figyelmeztetések már elhangzottak, és tanulmányok és nyilatkozatok láttak napvilágot, szükség van kollektív cselekvési tervekre, és szükség van a mindennapi élet összes területén minden állampolgár – így tehát minden keresztény – tetteire a megfelelőbb fogyasztás, a jobb megosztás, valamint a ma és a holnap emberével való szolidáris előrelátás érdekében. Újfajta kapcsolat kiépítésére van szükség embertársainkkal, a természettel és Istennel. Nemde ezt értette meg Assisi Szent Ferenc, a természetvédők védőszentje, aki mindenét bátran elhagyva egész életét a kiengesztelődés és a testvéri szeretet szolgálatába állította, és aki ezért így énekelhetett: „Áldott légy, Uram, s minden alkotásod, legfőképpen urunk-bátyánk a nap [...]. Áldjon, Uram, téged hold nénénk és minden csillaga az égnek [...]. Áldjon, Uram, tégedet szél öcsénk, víz hűgünk, tűz bátyánk [...]. Áldjon, Uram, téged földanya nénénk, ki minket hord és enni ad, és mindennemű gyümölcsöt terem, füveket és színes virágokat.”⁷

ZÁRSZÓ

Jelen munkánk lezárásakor világossá válik, hogy a keresztények és a keresztény közösségek arra hivatottak, hogy az evangélium szellemében nézzenek szembe az ökológiai válság által felvetett kérdésekkel. Nem lehet Istent és felebarátunkat úgy szeretni, hogy e közben közömbösek maradunk a Teremtés jövőjét illetően. E dokumentum közzététele elősegítheti mindennek tudatosítását, reflexióra és kezdeményezések elindítására ösztönözheti a keresztényeket. Ugyanakkor arra is

⁷ *Naphimnusz*

szolgál, hogy Isten teremtő vágyát örömmel szemléljük. Mint azt a negyedik eucharisztikus ima is kimondja: „szavunk által minden teremtmény a világon ujjongva áldja szent neved és zengi”. Reméljük, hogy minden keresztény egyénileg vagy csoportban magáévá teszi e szöveg üzenetét, támpontokat találva benne egy megújított ökológiai tudatossághoz, a környezetünk megóvására irányuló kezdeményezésekhez és a szolidaritás elmélyítéséhez mindazokkal, akiket az ember és a világ jövőjének sorsa foglalkoztat.

(Gutbrod Gizella fordítása)

A fordítás alapjául szolgáló kiadás: CONFÉRENCE DES ÉVÊQUES DE FRANCE – GROUPE DE TRAVAIL ÉCOLOGIE ET ENVIRONNEMENT: *Enjeux et défis écologiques pour l'avenir*, Bayard – Fleurus-Mame – Cerf, Paris, 2012.

Az eredeti kiadás néhány elemét a magyar fordításból elhagytuk: Marc Stenger troyes-i püspök előszavát, az irodalomjegyzéket, valamint a függelékeket, amelyek a következő két évre tervezett különféle egyházi programokról szólnak, illetve részletes tanácsokkal szolgálnak arra vonatkozóan, hogy miképpen lehet környezettudatosan és a résztvevők ez iránti fogékonyságát erősítve lebonyolítani nagy egyházi rendezvényeket.